

2. kapitola

Jak funguje naše vjemové centrum

Kdybychom chtěli co nejpřesněji definovat, jaký vztah panuje mezi naším Já a vnějším světem, a kdybychom chtěli určit, jaké prvky našeho vnímání světa skutečně odpovídají reálnému světu a jaké jsou naše osobní, museli bychom se obrátit k samotné psychologii a prozkoumat mechanismus fungování vjemového centra.

Vnímání

Základní jednotkou vnímání je *vjem*. Vjem je vlastně elementární proměnou stavu vědomí, která probíhá – jak se nám zdá – buď v důsledku nějaké změny stavu vnějšího světa ve vztahu k našemu vědomí, anebo proměny stavu našeho vědomí ve vztahu k vnějšmu světu. Fyzické tělo je v tomto případě považováno za součást vnějšího světa: takto nás to učí fyzika a psychofyzika. Nebudeme se zde věnovat zevrubnému zkoumání toho, zda je myšlenkový systém těchto dvou vědeckých disciplín správný či nesprávný; pro naše účely postačí, že definujeme vjem jako elementární proměnnou hodnotu stavu vědomí čili jako prvek, jenž je základní veličinou této proměny. Zakoušíme-li nějaký vjem, předpokládáme, že tento vjem je odrazem určitých změn probíhajících ve vnějším světě.

Představivost

Prožité vjemy zanechávají v naší paměti určité stopy. Postupem času se vzpomínky na prožité vjemy hromadí, až se začnou ve vědomí propojovat do skupin, a to nikoli náhodně, nýbrž podle podobnosti. Tak dochází k vjemovým asociacím, které se mohou slučovat, nebo se naopak vylučovat a odporovat si. Stává se, že určité vjemy prožíváme v blízké souvislosti s jinými určitými událostmi – ty se pak ukládají v paměti jako vzájemně propojené a vynořují se z paměti v tomtéž propojení. Postupně se vjemová paměť proměňuje v představy. Na základě výše řečeného můžeme *představy* definovat jako skupinové vjemové vzpomínky. Při vytváření představ se nabyté vjemy dělí do dvou skupin podle dvou zřetelných charakteristik. V první skupině se vjemy třídí podle typu, což znamená, že například vnímání žluté barvy se překryje s pocitem, jak na nás působí žlutá barva, a například vnímání kyselé chuti s pocitem, který zažíváme při kyselé chuti. Do druhé skupiny se vjemy zařazují podle času nabytí, tj. podle toho, kdy jsme daný vjem zažívali. Vysvětlíme si to přesněji: jestliže se do skupiny tvořené jednou představou dostanou rozmanité vjemy prožité v jeden a tentýž okamžik, pak bude vjemovým vzpomínkám na určitou skupinu vjemů připisována jedna a tatáž společná příčina.¹¹ Tato společná příčina je projektována do vnějšího světa jako objekt, přičemž se předpokládá, že daná představa v sobě odráží reálné vlastnosti tohoto

objektu. Takováto skupina vjemových vzpomínek je ve své podstatě představou: například představa stromu je představou tohoto stromu. Do této skupiny vjemů můžeme dále zařadit zelenou barvu listů, jeho vůni, stín, který listy vrhají, typické šustění listů během letního vánku a mnohé další. A všechny tyto aspekty dohromady představují jakési ohnisko paprsků, které vychází z hlubin vědomí a postupně přechází na vnější objekt, s nímž se – někdy dobře, jindy hůře – překrývá a shoduje. Psychický život jedince se stává komplikovanějším a se vzpomínkami na představy se děje totéž co s vjemovou pamětí (se vzpomínkami na vjemy): vzpomínky na představy neboli „podoby představ“ se spojují a dochází k jejich následné asociaci v mnoha směrech, kdy se slučují nebo vylučují, shromažďují do skupin, až následkem tohoto procesu vzniknou ucelené pojmy. Představa stromu (tohoto stromu) se u dítěte formuje v důsledku rozmanitých vjemů, které několikrát zažívá v různých okamžicích (a ve skupinách); nakonec se z představ různých stromů vykryštalizuje pojem stromu, tedy nikoli tohoto stromu, nýbrž stromu obecně.

Slova a řeč

Jen díky tomu, že umíme vytvářet pojmy, mohla vzniknout tvorba slov a řeč obecně. Základy řeči se mohou objevit i na nejnižším stupni psychického života čili v období, kdy člověk žije pouze skrze vjemy (své okolí pouze vnímá); později, když už člověk dokáže utvářet představy, se řeč rozvíjí a stává se výrazně složitější. Dokud však pojmy neexistují, nemůžeme hovořit o řeči v přímém slova smyslu.

Pojem

Na nižších stadiích psychického života mohou být známé vjemy vyjadřovány určitými zvuky; tímto způsobem lze předávat například pocity strachu, hněvu nebo spokojenosti. Zvuky mohou sloužit i jako signály hlásící nebezpečí, volání, prosbu, hrozbu a podobně. Avšak není toho mnoho, co jimi můžeme sdělit. Pokud slova nebo zvuky vyjadřují představy, jako tomu je u dětí, znamená to, že dotyčný zvuk nebo určité slovo znamená pouze tento daný předmět. Ke každému novému, byť podobnému předmětu by měl být vymyšlen a přiřazen nový zvuk anebo nové slovo. Jestliže hovořící označuje různé předměty jedním a tímtéž zvukem či slovem, dá se z toho vyvodit, že buď jde – podle jeho mínění – stále o jeden a tentýž předmět, anebo schválně, vědomě nazývá různé předměty stejným způsobem. V obou případech nám může činit problémy pochopit je. Takovou řeč však v žádném případě nelze považovat za zřetelnou mluvu. Podívejme se na příklad: pokud dítě nazývá strom známým slovem strom a má přitom na mysli pouze tento strom, jelikož žádné jiné stromy ještě nikdy nevidělo, a pak jednoho dne uvidí nějaký nový strom, pojmenuje

jej buď úplně jiným slovem, anebo si bude myslet, že je to stále tentýž strom. Taková hypotetická řeč, v níž slova odpovídají představám, se jakoby skládá z vlastních jmen, zatímco obecná jména se v ní vůbec nevyskytují. Nejen podstatná jména, ale i slovesa, přídavná jména a příslovce mají v této řeči charakter „vlastních jmen“, použitelných pouze k tomuto ději, této vlastnosti a této charakteristice. Teprve až se v řeči objevila slova s obecným významem, vznikl základní předpoklad pro formování pojmů ve vědomí. Řeč se skládá ze *slov* a každé z nich vyjadřuje určitý *pojmem*. Pojem a slovo jsou ve skutečnosti jedno a totéž, ovšem jedno (pojmem) představuje vnitřní stranu a druhé (slovo) stranu vnější. Jak říká doktor Robert Bucke, autor knihy *Cosmic Consciousness*,¹² z níž budeme momentálně vycházet: „Slovo čili pojmem je algebraickým znakem věci.“ A dále k tomu dodává: „Tisíckrát již bylo zaznamenáno, že mozek myslícího člověka není ani o trochu větší než nemyslího, stejně jako duševní práce velkého myslitele nepřevyšuje duševní práci divocha. Jakou to má příčinu? Mozek Herberta Spencera byl nucen pracovat jen o malou chvíli déle než mozek australského Aboridžince, a to z toho důvodu, že Herbert Spencer vykonával pro něj typickou a jím osobně zvolenou duševní práci za pomoci znaků suplujících pojmy, zatímco divoch uskutečňuje duševní práci za pomoci těžkopádných představ. Domorodec se nachází v pozici astronoma, jenž provádí své výpočty aritmeticky – v tomto případě byl Spencer astronomem, který počítal algebraicky. První pozorovatel bude muset popsat číslicemi mnoho listů papíru a čeká ho obrovský kus práce, aby se dopracoval k takovým výsledkům, které by bylo možné sepsat na jeden list a při nepřilíš náročné duševní činnosti.“

Slova v naší řeči vyjadřují pojmy nebo ideje. *Idejemi* se nazývají pojmy širšího významu, jež nepředstavují skupinový znak pro jednorodé představy, ale naopak postihují skupiny různorodých představ, nebo dokonce skupiny pojmů. Zde vidíme, jak složitým abstraktním pojmem může být idea.

Kromě prostých vjemů přicházejících skrze smyslové orgány – barevnosti, zvuku, hmatu, čichu a chuti – kromě elementárních emocí, k nimž se řadí spokojenost či nespokojenost, radost a strach, překvapení, údiv, zvědavost, smích, hněv a mnoho dalších, v našem vědomí vzniká celá řada složitých vjemů a vyšších (složitějších) emocí z morální, estetické, náboženské a intelektuální oblasti. Obsah emocionálních prožitků, dokonce ani těch nejjednodušších (a to nehovoříme o těch složitějších), se nikdy plně neukládá v pojmech anebo v idejích, a proto ani nemůže být správně a přesně vyjádřen slovy. Slova mohou pouze něco naznačit a nasměrovat k případnému významu.

Umění jako jazyk budoucnosti

Předávání emocionálních prožitků a emocionálního chápání představuje podstatu pravého umění. Lidé se

snaží vyjádřit sebe sama a své emoce různými způsoby: propojují slova a pohrávají si s jejich smyslem, skládají hudbu a vymýšlejí rytmus, projevují se skrze tóny, barvy, linie a tvary, prostě využívají všechny tyto prvky k sebevyjádření, protože zde je nemožné vystačit s běžnými slovy.

Obecný zákon evoluce nám říká: existují-li nižší formy, musí existovat i formy vyšší. Proto se můžeme domnívat, že vjem je v porovnání k představě jakousi nižší formou a představa je nižší formou ve vztahu k ideji. Zákonitě by mělo existovat něco, co se nachází ve vztahu k pojmu nebo k ideji na vyšší úrovni.

Intuice

A my už ono „vyšší“ známe, i když jsme se zatím nedohodli na názvu, jenž by byl všeobecně uznávaný a rozšířený – prozatím je tedy nazýváme všelijak. Možná že tím nejhodnějším slovem je *intuice*. Tvůrčí a estetická intuice se odráží v umění, morální intuice se skrývá v mezilidských vztazích a ve vztahu ke společnosti; intelektuální intuice se projevuje, jestliže mysl neočekávaně proniká do tajů fyzických a metafyzických zákonů; a nakonec tu máme náboženskou intuici, jejíž hlavní podstatou je vztah člověka k vesmíru a uvědomování si celého univerza jako celku. Tyto vyšší druhy intuice však nezaměňujeme s nižšími formami, které se silně projevují zejména u zvířat nebo u zmiňovaných divochů, jejichž logické myšlení nemělo příležitost se rozvinout; ovšem nezapomínejme, že i tyto nižší formy jsou přítomny u každého člověka právě ve chvílích, kdy není schopen logicky usuzovat. Nižší druhy intuice vznikají ze spojení jednoduchých emocí a představ. Vyšší druhy intuice jsou výsledkem sloučení vyšších složitých emocí s představami a idejemi. Přijmeme-li skutečnost, že první slůvka dítěte vyjadřující představy se v porovnání s kočičím mňoukáním vyjadřujícím vjemy nacházejí na vyšší úrovni, pak bychom měli připustit, že něco vyššího existuje i ve vztahu k našim slovům a obyčejné lidské řeči. Ono tajemné vyšší můžeme vyzorovat v umění, v uměleckých symbolech a alegoriích, v uměleckém stylu pracujícím s představami a podobně. Je zřejmé, že ono vyšší by se mělo nadále rozvíjet a poskytovat prostor k vyjadřování nových a nových dojmů, stále se rozšiřujícímu okruhu idejí a pojmů souběžně s emocionálními odstíny, které se k nim vztahují. Ze všeho nejlépe tyto emocionální odstíny života vystihuje hudba, ta však zase nedokáže vyjádřit pojmy. Poezie se snaží o souběžné ztvárnění obojího. V umění nacházíme první zkušenosti s jazykem budoucnosti. Umění je předvojem evoluce lidské psychiky. Zatím si ještě nedokážeme dostatečně zřetelně uvědomit, do jakých podob mohou lidské schopnosti vykristalizovat. Můžeme však směle tvrdit, že formy vědomí a způsoby jeho vyjadřování se bez přestání rozvíjejí a jdou cestou vlastní evoluce; a to znamená, že kromě známých

forem vytvářejí formy nové.

Nakolik je trojrozměrnost světa závislá na vlastnostech našeho vnímání?

V současné době jsou nám známy tři jednotky psychického života – vjem, představa a pojem (neboli idea).

Ve stadiu zrodu se nachází čtvrtá jednotka – vyšší intuice.

A nyní velmi důležitá myšlenka: pokud je Kantova idea správná a pokud je celý prostor se všemi svými charakteristikami pouze vlastností našeho vědomí a nikoli vnějšího světa – pak by trojrozměrnost světa musela být v té či oné míře závislá na naší psychice, naší psychické soustavě.

Otázku bychom mohli konkrétně položit takto: v jakém vztahu k trojrozměrné prostorovosti světa stojí skutečnost, že v naší psychické soustavě jsou přítomny (v uvedených poměrech) vjemy, představy a pojmy? Disponujeme takovou psychikou, jakou máme, a svět je trojrozměrný.

Kde nalézt důkazy o této závislosti?

Jak jen dokážeme, že trojrozměrnost světa je závislá na založení naší psychické soustavy? Dokázat nebo vyvrátit toto tvrzení můžeme bezesporu jen experimentálně.

Kdybychom mohli pozměnit naši psychiku a přitom viděli, že svět kolem nás se také změnil, mohli bychom to pokládat za důkaz existence závislosti vlastností prostoru na vlastnostech našeho vědomí. Například kdybychom mohli ke třem existujícím jednotkám psychického života přidat čtvrtou, tedy proměnit vyšší intuici, jež prozatím existuje jen v počátečním stadiu, v určitou a přesnou jednotku fungující v souladu s naší vůlí, tedy v pojem – a kdyby se zároveň zvýšil počet charakteristik prostoru; jinými slovy kdyby se trojrozměrný prostor proměnil ve čtyřrozměrný, naše předpoklady by se potvrdily a Kantova idea o tom, že celý prostor včetně svých vlastností je formou našeho smyslového vnímání, by byla dokázána.

Jinou možností je, že bychom počet jednotek našeho psychického života naopak snížili a takto svévolně zbavili sama sebe nebo jiného člověka pojmů, čímž bychom docílili toho, že psychicky činné by byly pouze jeho představy a vjemy, a kdyby se při tom snížil počet charakteristik prostoru světa kolem nás čili kdyby se svět z hlediska zkoumaného subjektu proměnil z trojrozměrného ve dvourozměrný a při dalším omezování psychické soustavy (subjekt bychom zbavili i představ) v jednorozměrný, pak by to potvrdilo naše domněnky a Kantova idea by mohla být pokládána za definitivně prokázanou.

Z toho můžeme vyvodit, že Kantova idea by byla experimentálně dokázána, kdybychom se přesvědčili, že pro bytost, která vnímá pouze vjemy, je svět jednorozměrný; pro bytost s vjemy a představami je svět dvourozměrný a pro bytost, která kromě pojmů a idejí používá při poznávání světa i vyšší metody, je svět čtyřrozměrný.

Budeme-li se snažit hovořit jasněji, Kantovu zásadu

o subjektivitě chápání prostoru bychom mohli pokládat za dokázanou, kdyby:

- tvorovi, který je schopen pouze přijímat vjemy, připadal celý náš svět se vši rozmanitostí jeho forem jako jediná přímka a kdyby vesmír tohoto tvora měl jen jednu dimenzi, tedy kdyby tento tvor byl podle schopností svého vnímání jednorozměrný
 - pro tvora, který by kromě schopnosti přijímat vjemy byl schopen také vytvářet představy, svět měl dvojrozměrnou prostorovost, tedy kdyby mu celý náš obrovský svět s modrým nebem, oblaky, zelenými stromy, horami a dolinami připadal jako jediná rovina; a kdyby vesmír tohoto tvora měl jen dvě dimenze, tedy pokud by onen tvor byl z hlediska schopností svého vnímání dvojrozměrný
- Závěrem vyplývá, že Kantovy předpoklady a tvrzení budou dokázány pouze v případě, pokud nám bude zřejmé, **že se množství charakteristik světa vnímaných subjektem mění podle toho, jakou má (tento subjekt) psychickou soustavu.**

Bohužel takový test nikdy nemůžeme provést, neboť neumíme svévolně omezovat svoji nebo cizí psychiku. Proto musíme hledat jiný způsob, jak vše dokázat. Pokud to tedy nelze učinit experimentální cestou, jedinou metodou, která nám zbývá, je pozorování.

Nejprve si však položme otázku: neexistují na světě tvorové, kteří disponují psychikou, jež se nachází na vyšší či nižší úrovni, a to v poměru, který hledáme? Neznáme žádné tvory, jejichž psychika je na vyšší úrovni než ta naše a kteří přitom žijí v podmínkách srovnatelných s našimi. Hledáme-li tvory na nižší úrovni, je tomu jinak – těmito tvory jsou bezesporu živočichové. Jenže nedokážeme určit, zda je jejich psychika omezena právě v takovém rozsahu, jaký ke svému pozorování potřebujeme. A tak musíme vycházet ze všeho, co o nich víme.

Zvířecí psychika

Obecně vzato víme velmi málo o tom, jak a čím se psychika zvířat liší od psychiky člověka. Zpravidla odmítáme připustit, že zvířata mají rozum, nebo jim naopak připisujeme úroveň vlastní psychiky, tedy lidský způsob myšlení s konkrétním omezením. S jakým omezením? To samozřejmě netušíme, a tak říkáme, že se zvířata neřídí rozumem, pouze instinktem, který nevnímáme jako vědomí, nýbrž jej považujeme za jakýsi automatický aparát.

Instinkt

Lze říci, že si představujeme velmi mlhavě, co to vlastně znamená onen *instinkt*. Nehovořím tu jen o populárním vysvětlení, nýbrž také o takzvané vědecké psychologii. Pokusíme se ozřejmit, co je to instinkt a jakou mají zvířata psychiku.

Nejprve se zaměříme na to, co zvířata dělají, a vyjasníme si, čím se jejich činy liší od lidských činností. Pokud zvířata vše dělají instinktivně, co z toho můžeme vyvodit?

Jak je možné činy klasifikovat a čím se mezi sebou liší?
Víme, že živí tvorové mohou jednat reflektivně,
instinktivně, vědomě nebo automaticky.

Reflex

Reflektivní činy nejsou ničím jiným než odpovědí pohybem, reakcí na vnější podněty. Probíhají pokaždé stejně bez ohledu na to, zda jsou v daném okamžiku užitečné či neužitečné, účelné či bezúčelné. Jejich podstata a zákony, jimiž se řídí, vyplývají ze schopnosti buňky reagovat na podněty a vnímat dráždění přicházející zvenčí.

Dráždivost buňky

Co vlastně znamená, když buňka reaguje na podněty zvenčí? A jakými zákony se řídí?

Schopnost buňky reagovat na vnější podnět znamená, že na něj odpovídá pohybem.

Pokusy prováděné s těmi nejprostšími živými jednobuněčnými organizmy, k nimž patří například mořská hvězdice nebo améba, ukázaly, že tato schopnost se projevuje v souladu s přesně vymezenými zákony.

Při podráždění buňka odpovídá pohybem, přičemž platí: čím silnější podnět, tím silnější zpětná reakce. Intenzita zpětné reakce je tím vyšší, čím silnější je vnější podnět; přesnou úměrnost se však nepodařilo ustanovit. Obecně platí, že podnět musí být dostatečně silný, aby dokázal vyvolat zpětnou reakci.

Žádný vnější podnět neprobíhá bez následků

– každý vnější podnět v buňce zanechá určitou stopu, takže napříště bude k dalším podnětům mnohem vnímavější.

Můžeme tak usuzovat podle toho, že opakované dráždění stejné intenzity vyvolává mnohem silnější odezvu buňky, než jakou projevila při prvotním dráždění. A pokud se dráždění opakuje, buňka bude reagovat stále intenzivnějšími pohyby, ovšem jen do určité míry; po nějaké době se unaví a začne se chovat přesně opačně: na tentýž vnější podnět odpovídá stále slabší reakcí. Buňka si na dráždění zvykne, tudíž se v podstatě stane součástí jejího okolí, neměnného a stálého, až nakonec přestane jakkoli reagovat; buňka totiž obecně reaguje jen na změny stávajících podmínek.

I když je dráždění natolik slabé, že žádné odvetné reakce v buňce nevyvolává, přesto všechno v ní zanechává určité neviditelné stopy. O tom se můžeme přesvědčit při opakovaném slabém dráždění – můžeme dosáhnout toho, že buňka na ně začne reagovat.

Dospěli jsme k závěru, že v zákonech dráždivosti můžeme spatřovat jakési zárodky paměti, schopnost si něco zapamatovat, dále známky únavy a jisté zvyky. Buňka v nás tak vyvolává dojem tvora, který, přestože není tvorem rozumným a uvědomělým, je schopen si něco pamatovat, zvykat si na jisté okolnosti a po čase na ně rezignovat. Vidíte, jak nás buňka dokáže chytře obelstít! No a co potom máme říkat o zvířatech – nakolik může být

pro zvíře, jehož život je mnohonásobně komplikovanější, snadnější, aby nás obelstilo?

Ale vraťme se k analýze činů.

Za reflektivní činy organismu můžeme pokládat takové, při nichž celý organismus nebo jeho samostatné části fungují jako buňka, tedy v rozmezí zákona dráždivosti. Vyskytují se jak u člověka, tak i u zvířete. Člověk, který zničehonic pocítí chlad anebo něčí dotek, se zachvěje či se pohne. Jestliže se k lidskému oku něco rychle přibližuje, anebo se ho dokonce dotkne, víčko začne intenzivně mrkat. A pokud člověka, jenž sedí s volně svěřenými nohama, někdo kopne do šlachu pod kolenem, noha mu okamžitě vyletí kupředu. Tyto pohyby probíhají nevědomky, mnohdy dokonce i proti vůli člověka. Vědomí je obvykle přijímá jako skutečnost, která se již odehrála, z čehož vyplývá, že takovéto pohyby nemusí být nutně účelné. Noha vyletí kupředu v každém případě, a to i tehdy, jestliže se před ní nachází nějaká překážka, třeba i nebezpečná, jako například oheň nebo nastražený nůž.

Oproti reflektivním činům jsou **instinktivní činy** vždy účelné. Ovšem člověk si při nich neuvědomuje, že má možnost výběru, a nevytyčí si cíl. Instinkty se probouzí tehdy, když člověk prožívá nějaký smyslový vjem, přesněji v okamžiku, kdy se vjem propojí s vědomým pocitem spokojenosti nebo utrpení, a jsou založeny na principu (*pleasure-pain guidance of the animal life*) spokojenost – utrpení čili metoda cukru a biče, na němž se zakládá život zvířete.

A skutečně, v království zvířat jsou všechny „činy“ řízeny snahou o získání nebo zachování požitku a vyvarování se útrapám. Tak tomu bylo vždy, dokud se u živých tvorů (člověka) nevyvinula schopnost sebeuvědomění, lidský intelekt. Arthur Schopenhauer¹³ neuznával existenci jiného požitku než zbavení se veškerého strádání a zjistil, že život zvířete je určován pouze utrpením. Tato myšlenka je však přespříliš paradoxní, a navíc ve své podstatě zcela nesprávná. Potěšení a utrpení jsou různé úrovně jednoho a téhož. Navíc potěšení nemusí nezbytně automaticky znamenat pozastavení utrpení a neobsahuje jen potlačení záporného, ale i toho pozitivního. Potěšení, které vzniklo jako následek konce utrpení, a potěšení, jež vzniklo samo o sobě, jsou dvě naprosto odlišné věci. Můžeme s jistotou tvrdit, že instinkt funguje na principu potěšení–utrpení. Je jako magnet, jehož kladná i záporná strana zvíře přitahuje a vrhá je tu na jednu, tu na druhou stranu, přičemž je nutí vykonávat složité kombinace činů, mnohdy natolik účelných, že nám připadají, jako by je zvíře dělalo zcela vědomě. A nejen to, někdy se nám zdá, že zvíře dokáže v určité míře předvídat budoucnost, tedy do jisté míry ovládá jasnozřivost, a často se proto jako jasnozřivé chová: sem můžeme zařadit kupříkladu ptačí přelety do teplých krajín, budování hnízd pro ptáčata, která ještě nepřišla na svět, schopnost nalézat správnou cestu na jih (na podzim) a na jaře zase zpátky na sever...

A tak bychom mohli pokračovat donekonečna.

Ve skutečnosti se tyto činy se dají vysvětlit pouze instinktem, jenž podléhá principu potěšení–utrpení.¹⁴ Během neuvěřitelně dlouhého období, v němž se tisíciletí dají přirovnávat ke dnům, se cestou přirozeného výběru mezi všemi zvířaty vyvinul takový typ chování, který spočívá na plném podřízení danému principu. Takovéto podřízení je účelné, jelikož jeho výsledky směřují k potřebnému cíli. Je zcela logické, proč tomu tak je – jinak to ani být nemůže, protože v opačném případě by totiž žádný druh nemohl žít a dávno by vymřel. Instinkt – to je průvodce zvířecího života. Ovšem tento průvodce funguje, dokud je instinkt účelný. Jakmile přestane být účelný, promění se v průvodce smrti, a bude-li se jím druh i nadále řídit, rychle vyhyne. Obecně vzato platí, že potěšení a utrpení jsou příjemné nebo nepříjemné nikoli kvůli užitku, nebo kvůli škodě, které způsobují, nýbrž vzhledem k jejich následkům.

Jestliže se časem ukáže, že ty či ony vlivy jsou pro daný rostlinný druh užitečné, budou při přechodu k vyššímu, zvířecímu druhu vnímány jako příjemné (a naopak škodlivé vlivy jako nepříjemné). Jeden a tentýž vliv, například určitá teplota, může na dva odlišné druhy působit různým způsobem: pro jeden druh je to vliv užitečný a příjemný, pro druhý neužitečný a nepříjemný.

Je proto zřejmé, že princip potěšení–utrpení nutně musí být účelný. Příjemné se stává příjemným díky své užitečnosti a nepříjemné nepříjemným kvůli své neužitečnosti.

Na vyšší úrovni jsou instinktivní činy nahrazeny **činy vědomými** a **automatickými**. Vědomé činy můžeme definovat tak, že vykonávající subjekt je zná dříve, než je skutečně vykoná, tedy může je pojmenovat, určit, vysvětlit, definovat jeho příčinu a cíl předtím, než je vykonal. Vědomé činy občas probíhají tak rychle, že nám připadá, jako by probíhaly nevědomky. Avšak pokud vykonávající subjekt ví, co dělá, pak jde přesto všechno o činy vědomé.

Automatické činy je nutné definovat složitěji: jsou to činy, které byly dříve vědomé, neboť je daný vykonávající subjekt prováděl na vědomé úrovni; ovšem v důsledku častého opakování se proměnily v návyky, takže je subjekt začal vykonávat, aniž by si je uvědomoval.

Automatické, nadřilované činy, jaké vidíme u cvičených zvířat, dříve probíhaly na vědomé úrovni, ovšem nikoli u zvířat samých, nýbrž u jejich krotitelů. Takovéto činy nám připadají jako zcela uvědomělé, ale to je pouhá iluze. Zvíře si pamatuje, v jaké poslušnosti má provést to či ono, a proto vše ve výsledku vypadá, jako by dělalo vše promyšleně a bylo si vědomo, proč to dělá. Je pravda, že tyto činy byly vskutku promyšleny, ale nikoli oním zvířetem.

Automatické činy bývají často zaměňovány za instinktivní, protože jsou si ve skutečnosti dosti podobné. Avšak i mezi nimi lze rozpoznat propastný rozdíl. Automatické činy jsou individuální a subjekt si je vytváří sám v průběhu svého života za podmínky, že před proměnou v automatické

musejí být vědomé, tedy musejí se u daného subjektu
– nebo i u jiného subjektu – nacházet na vědomé úrovni.
Naproti tomu instinktivní činy se vytvářejí u celého druhu
a jedinci si je předávají komplexně genetickou cestou.
Jinými slovy můžeme říci, že automatické činy jsou instinktivní
činy, které si jedinec vytvořil sám pro sebe. Neplatí
to však naopak – nelze tvrdit, že by instinktivní činy
byly automatickými činy, které si pro sebe vypěstoval určitý
druh, protože u jedinců daného druhu nikdy neprobíhaly
na vědomé úrovni a vytvářely se na základě velkého množství
složitých reflexů.